

HILVERSUMS HISTORIE

Tijdens de ledenavond van 'Albertus Perk' op woensdag 25 november j.l. werd de heruitgave van de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland' gepresenteerd. De Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, drs. R. de Wit, nam daarbij het eerste exemplaar in ontvangst. Voorafgaand aan deze uitreiking werd een inleiding gehouden door ons lid drs. W.W. Pott. Deze inleiding drukken we hier integraal af.

BIJ DE FACSIMILE-UITGAVE VAN DE 'GENEESKUNDIGE PLAATS-BESCHRIJVING VAN HET GOOILAND' DOOR DR. J.F. VAN HENGEL

door

W.W. Pott

De gemeente Hilversum heeft in 1953 een Gulden Boek (1) ingesteld, waarin posthuum als nr. 1 en 2 de namen van Albertus Perk en Dr. J.F. van Hengel zijn opgenomen. De eerste persoon werd naamgever van de Historische Kring 'Albertus Perk', aan de tweede werd in 1985 ter viering van het tweede lustrum van deze vereniging een zeer succesvolle tentoonstelling gewijd. Twee publicaties van 'Albertus Perk' begeleidden deze tentoonstelling, voorbereid door een werkgroep uit de vereniging. De eerste is de voortreffelijke biografie van Van Hengel met volledige literatuur-opgave van de hand van Joop Reinboud (2), die kort daarop is overleden. Ook zijn naam werd eveneens, posthuum, ingeschreven in het Gulden Boek van de gemeente.

De werkgroep heeft indertijd overwogen om naar aanleiding van de tentoonstelling de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland' uit te geven. Om praktische en financiële reden moest daar echter voorlopig van worden afgezien. Het bestuur van Albertus Perk heeft echter dit voornemen niet opgegeven, en reeds geld gereserveerd voor een toekomstige uitgave. In plaats daarvan werden uitgegeven, de geneeskundig sociale novellen, zoals Dr. Ali Cohen deze in zijn boekbespreking van de Geneeskundige Plaatsbeschrijving noemt (3). Het zijn vijf verhalen over leven en welzijn in Gooiland door Van Hengel onder pseudoniem geschreven, en in de jaren 1862-1869 verschenen in het tijdschrift 'Nederland'. Deze uitgave onder de naam 'Schetsen uit het Hilversumsche Volksleven' is een groot succes gebleken. Een tweede oplage was spoedig nodig.

De Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland

En nu dan de heruitgave van het voornaamste werk van Van Hengel de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland'. Eerst een korte presentatie als voorbeeld. Van Hengel beschrijft het huishoudbudget van Willem K., timmermansknecht in het Gooiland: (5)

Op het budget van zulk eene huishouding diene voor den post eieren 't volgende: Men koopt 16 a 18 eieren, per stuk voor f 0,02s, dus voor f 0,40 a f 0,45; dan huurt men eene broedsche kip, die kost in 8 weken 0,30 = 0,30; die kip blijft 21 dagen op de eieren zitten en kost aan voeding . . . 0,50 = 0,50; na den 21sten dag komen de kuikens uit en kosten f 1,20 a f 1,25. Gewoonlijk krijgt men 14 a 16 kuikens, welke (naar f 0,10 per stuk) voor f 1,40 a f 1,60 te verkoopen zijn; men heeft dus bij dat broeden niets verloren.

Die jonge kuikens worden met boekweitengort, rijst en later met fijngemaakte aard-appelen gevoederd. De kuikentjes zijn nu iedere week een stuiver meer waard, zoodat eene kip van 26 weken, als zij begint te leggen, de waarde van f 1,30 heeft. Nu begint eigenlijk de winst.

De mindere man, die het kippenhok in huis heeft, en bij wien de kippen het dus warm hebben, neemt ze als zijn avondeten gedaan is, van stok en zet ze bij den warmen schotel, waarop ze gretig aanvallen zoodat zij vijf uren, nadat andere kippen reeds geen voedsel meer krijgen, op nieuw gevoederd worden.

De kippen, die op deze wijze worden behandeld, moeten, van 4 uur des namiddags tot 7 uur des morgens, maar negen uur zonder eten blijven, terwijl andere kippen in 15 uur geen voedsel krijgen.

De ruimere voeding werkt zeer voordelig op het eierleggen, zoodat dan ook de ambachtsman en daglooner in Januari of Februari reeds eieren heeft, terwijl de burgerman ze niet voor Maart kan krijgen. De eieren worden nu aan de meer bemiddelden of zwakken verkocht en men maakt alzoo een aardige winst en heeft de mest nog op den koop toe. Later kan men de eieren zelf gebruiken, of daarmede de doktersrekening betalen.

Hier is heel typisch Van Hengel aan het woord. Exactheid, oog voor het detail, inleving, behoefte aan literaire vormgeving en een flinke dosis humor. Op deze wijze is 'Keesje' de weversjongen uit Hilversum, uitvoerig geportretteerd in het boek, het model geworden van de omstandigheden, waarin in de vorige eeuw kinderen werden geboren, opgroeiden, gevoed werden en moesten arbeiden.

Met name Brugmans in zijn studie van de arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (7) grijpt terug op 'Keesje' en op Van Hengel. De werkgroep, die de tentoonstelling over Van Hengel moest voorbereiden heeft plannen gehad om de beschrijving van 'Keesje' en 'Willem K', de timmermansknecht toe te voegen aan de 'Schetsen uit het Hilversumsche Volksleven'. Maar dat paste minder goed en zou de uitgave te duur hebben gemaakt. Dat blijkt nu ook niet meer nodig, want hier is dan de facsimile uitgave van het gehele boek, volledig, met alle kaarten en tabellen, met veel ijver door de leden van onze vereniging gevouwen.

Met de verhalen van 'Keesje' en 'Willem K.' alsmede met de 'Schetsen uit het Hilversumsche Volksleven' sluit Van Hengel nauw aan bij de verhalen van zijn zeer beroemde tijdgenoot J.J. Cremer. Het werk van Van Hengel lijkt overigens de tand des tijds beter te hebben doorstaan.

Uitgave in stroomversnelling

Deze uitgave is plotseling met grote vaart tot stand gekomen. De heer Hoog Antink, antiquaar te Loenen, was reeds eerder gebrand om het boek van Van Hengel uit te brengen, overigens nog niet op de hoogte van de voornemens van 'Albertus Perk' op dit gebied. Bij de veiling van het boekenbezit jl. september bij Van Zadelhoff, van de heer Rust, de overleden oud-directeur van het Goois Museum, ontdekte Hoog Antink ook het boek van Van Hengel in een bundeltje samengebonden boeken. Een soort zolderopruiming. Daar hij zelf niet op de veiling aanwezig kon zijn, werd zijn bod overtroffen. Toen hij daarna bij een collega informeerde of die wist wie het bundeltje had gekocht, kon deze zeggen: "dat ben ik". Er konden toen zaken worden gedaan. Bij het nadere onderzoek, dat Johan van Minnen voor de uitgave van het boek verrichtte, kwam deze via het streekarchief op het spoor van de research van de 'Werkgroep Van Hengel' en de voornemens van 'Albertus Perk' om ook dit boek uit te geven. Na de eerste schrik konden de handen toen ineen worden geslagen, en kan dit boek thans reeds mede door de grote inspanning van 'Albertus Perk' gezamenlijk worden gepresenteerd. In dit verband is het te betreuren dat in het artikel in de 'Gooi- en Eemlander' van vandaag over de heruitgave van het boek, van de inspanning van de Historische Kring geen gewag wordt gemaakt.

De overheid als bewaker van de gezondheidszorg

Voor een goed begrip iets over de achtergronden. In 1865 verschenen de geneeskundige wetten van het Tweede Ministerie Thorbecke. De overheid ging participeren in de zorg voor de gezondheid van zijn burgers. De stand van de medische wetenschap maakte dit ook heel zinnig. De besmettelijke ziekten konden effectief worden bestreden en voorkomen, mits de overheid maatregelen kon afdwingen.

De geneeskundige wetten voorzagen in de oprichting van geneeskundige raden in de provincies. Soms twee provincies samen. De Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht was voorzitter van de Raad. Vanaf de oprichting was Dr. J. Penn voorzitter van de Raad van Noord-Holland. Dr. J.F. van Hengel is lid of plv. lid geweest vanaf de oprichting in 1865 tot 1887. De geneesheren, die wij in die raden tegenkwamen waren voorstander van de *beweging van Gezondheidsleer*. In het voorwoord op de natuurkundige plaatsbeschrijving van Zeeland geeft men de doelstellingen als volgt aan:

dat het genezen van ziekten te algemeen beschouwd werd als het hoofddoel der geneeskunde, terwijl de kunst om ziekten te voorkomen en 's menschen lichamelijken welstand te verzekeren, — de gezondheidsleer, — betrekkelijk verwaarloosd, althans niet zóó beoefend werd als had moeten zijn. Daarbij kwam, dat, waar men aan hygieine dacht, steeds, evenals bij de eigenlijke geneeskunde, het individueel belang op den voorgrond stond, en ook de hygieinisten van lateren tijd zich vooral ten doel stelden individuele langlevendheid (Hufeland, Vosmaer), of individueel levensgeluk (Hartmann) te bevorderen, en men dus geheel op het gebied der bijzondere gezondheidsleer (Hygieine privata) staan bleef.

Onder het Tweede Ministerie Thorbecke kwamen wetten tot stand die de overheid meer greep gaf op de gezondheidszorg.

De gezondheidsleer vond het onderzoek naar de maatschappelijke verhoudingen nodig voor de kennis van ziekte en gezondheid. Preventie, niet curatie stond voorop. Zij waren dan ook voorstanders van staatsbemoeienis. In aansluiting op de gedachten in het klassieke Griekenland van Hippocrates, is de beweging gekenmerkt door zijn aandacht voor licht, lucht en water als de grondelementen voor de menselijke en maatschappelijke gezondheid. De beweging van gezondheidsleer maakte zeer ruim gebruik van publiciteit om haar inzichten gemeengoed te laten worden. Van Hengel was een trouw medewerker aan de tijdschriften, die achtereenvolgens de ideeën van de gezondheidsleer hebben verspreid, namelijk: 'Schat der Gezondheid' 1858-1866, 'Gezondheidsleer' 1867-1874, 'Hygieia' 1875 en 1876, en 'De Gezondheid' 1877-1881.

Waren vóór die tijd de publicaties van Van Hengel beperkt gebleven tot het gebied van de verloskunde, daarna wist hij zich als sociaal-medicus te ontplooiën. Het begon met een artikel over de begrafenisbussen (8), een klassieke beschrijving hoe een verzekering structureel misstanden kon oproepen, die de dood van vele kinderen in de hand heeft gewerkt. Van Hengel verwierf zich hiermede landelijke bekendheid.

De beweging voor gezondheidsleer heeft zich zeer positief bewezen in het bestrijden van de besmettelijke ziekten, vooral in de 60-er jaren. Zij kreeg daardoor de wind in de zeilen. Ook haar onderzoek op het gebied van de fabrieksarbeid, vooral die van kinderen, is van grote waarde gebleken, zij het dat hier de verbeteringen veel moeizamer en langzamer gingen. Rond de 70er jaren ontstaan particuliere initiatieven voor de bouw van arbeiderswoningen, werd het Witte Kruis te Hilversum opgericht en ontstond de onderneming 'Trompenberg'. In het jaar van de verschijning van de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland' bevindt de beweging zich op een hoogtepunt. Daarna kan men de doelstellingen, die thans soms wat pietluttig overkomen, niet goed meer waarmaken. De weerstand en de scepsis worden groter. Na 1880 is de beweging min of meer verzand. Dit schijnt te maken te hebben met een verglijden van de aandacht naar het chemisch onderzoek, bijvoorbeeld ten behoeve van zuiver water. Rond het sterfjaar van Van Hengel in 1892, overlijden vrijwel tegelijkertijd alle andere exponenten van de beweging van de gezondheidsleer.

De voorbereiding van de medische topografie van Nederland

Vanuit de gedachte, de medische zorg voor de bevolking door een actief beleid te bevorderen, wilden de gezamenlijke inspecteurs van het Geneeskundig Staatstoezicht de gehele gezondheidssituatie van Nederland in kaart brengen. Daartoe aangespoord door Thorbecke hebben de

inspecteurs "in hunne vergadering van de 21ste maart 1866 eene schets voor de verzameling der eerste bouwstoffen van eene geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland aangenomen." In 1869 kwam een gedeelte, namelijk de natuurkundige plaatsbeschrijving van Zeeland, gereed. De inspecteurs adviseerden de minister deze alvast uit te geven, want:

zoo was het te vreezen, dat het langdurig berusten der ingekomen stukken in de portefeuilles der inspecteurs, zonder dat de bewerkers iets naders vernamen van het gebruik dat van hun arbeid werd gemaakt, velen er van zou afschrikken om hunnen tijd en hunne krachten aan medico-topographische onderzoekingen en mededeelingen te besteden, terwijl daarentegen een fragmentaire uitgaaf van de topographie een middel kon zijn ter opwekking, en tot het volledig maken van de vele bouwstoffen, die voor eene algemeene plaatsbeschrijving van Nederland vereischt worden.

Als redactie voor wat nu zou heten 'Bijdragen tot een geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland', werden benoemd: Dr. L. Ali Cohen, Dr. D. Lubach en Dr. J. Teixeira de Mattos. De behoefte aan goede beschrijvingen was niet uit de lucht komen vallen. Het buitenland was er al volop mee bezig, terwijl ook in ons land reeds veel beschrijvingen waren verschenen in de reeds genoemde tijdschriften, in de 'Economist' en het 'Tijdschrift voor Geneeskunde'. In 1816/1820 verscheen al een 'Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving der stad Amsterdam' (36). Hier dient vooral ook de naam van Coronel te worden genoemd, die veel plaatsen in Nederland heeft bestudeerd. (Middelburg-11, Hilversum-12). In 1862 verscheen van Coronel een vergelijkende studie over de lichamelijke ontwikkeling in verband met arbeid van kinderen in Hilversum en Marken, die voor Hilversum duidelijk ongunstig uitkwam. (14)

Ook Van Hengel had reeds veel ervaring. In 'Schat der Gezondheid' had hij op eigen initiatief verslagen gepubliceerd over de toestand der gezondheid in de gemeente Hilversum over 1858, 1859, 1860 en 1861.(15) Brugmans merkt hierover op, dat deze artikelen van Van Hengel "doen zien hoe de medische statistiek als vanzelf tot een bespreking van de gezondheidstoestand der arbeidende bevolking leidde". (7) Het artikel van Van Hengel in 1861 over de Hilversumse fabrieksarbeider is eveneens een model voor beschrijving, en statistische verantwoording geworden.(16)

Zo verscheen dan als aanloop in 1870 de natuurkundige plaatsbeschrijving van Zeeland. (9) In 1872 volgde Friesland met eenzelfde opzet. (17) In hetzelfde jaar als Gooiland verscheen ook Overijssel (18) en Limburg(19) – dat reeds eerder gereed was – verscheen als laatste deel in 1881. Behalve Gooiland zijn alle delen beperkt gebleven tot een natuur-

*Dr. Samuel Sr. Coronel
publiceerde net als
Van Hengel over om-
standigheden in het
Gooi.*

*Ze hebben het werk
van elkaar goed ge-
kend, maar ze verwij-
zen nooit officieel
naar elkaar.*

kundige plaatsbeschrijving.

Van Hengel had in 1873 het natuurkundige gedeelte van zijn beschrijving van het Gooiland gereed. Hij schrijft aan de gemeentebesturen: "Spoedig zal het gouvernement overgaan tot het doen drukken van het eerste deel mijner topografie van het Gooiland, terwijl ik voor het tweede of laatste deel dat dadelijk volgen zal nog eenige gegevens noodig heb".(20) Blijkbaar heeft Van Hengel met zijn gebruikelijke doortastendheid er zoveel vaart achter gezet, dat in 1875 beide delen in één boek konden verschijnen.

Dr. Stratingh Tresling voor het voetlicht

De gegevens die Van Hengel verzameld had bleken zo omvangrijk dat hij een bewerker nodig had, wiens naam niet in het boek wordt vermeld.

In de boekaankondiging in het 'Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde' (21) onthult Ali Cohen zijn naam: "Wanneer ik *hier* en bij deze gelegenheid verklaar, dat de commissie van Redactie tot haar leedwezen, door de – naar haar overtuiging – te ver gedreven bescheidenheid van de heer Dr. S. Stratingh Tresling belet werd diens naam in haar voorbericht te nemen, als de man ..." Dat Stratingh Tresling een bijzonder bescheiden mens was blijkt ook uit het afwijzen van een professoraat in de hygiëne (= gezondheidsleer) in Groningen, omdat hij zich daartoe niet capabel achtte. Ten onrechte naar de mening van anderen. (34)

In de Openbare Bibliotheek van Hilversum bevindt zich het exemplaar van de 'Geneeskundige plaatsbeschrijving', dat Stratingh Tresling heeft behoord. Daarin bevindt zich als persoonlijke opdracht: "Doctor J.F. van Hengel aan zijn vriend Doctor Stratingh Tresling", in het handschrift van Van Hengel. Deze opdracht is mede in de nu verschenen facsimile-uitgave afgedrukt.

Sybrand Stratingh Tresling geboren 1836 in Groningen, behoorde tot de voorstanders van de gezondheidsleer. Hij schreef een bekroond boek over het bouwen van arbeiderswoningen. (22) Hij was goed voorbereid voor de bewerkersrol van het boek van Van Hengel. Hij heeft de plaatsbeschrijving drastisch moeten inkorten en heeft te zelfder tijd de typische kleur van Van Hengel bewaard. De kaarten van Van Hengel zijn bijna alle uitgegeven. De tabellen met statistische gegevens zijn echter verminderd van 53 naar 14. De werkwijze van de bewerker wordt in het voorwoord uitvoerig verantwoord.

Van Hengel heeft Stratingh Tresling vermoedelijk naar Hilversum gehaald in de hoop dat hij zijn werkzaamheden op het gebied van de preventieve geneeskunde hier zou voortzetten. Al in januari 1876 neemt Tresling een gedeelte van de praktijk van Van Hengel over.

In 1877 werd een vereniging voor gezondheidsleer opgericht, die het tijdschrift 'De Gezondheid' uitgaf, van welk tijdschrift Stratingh Tresling secretaris was en Van Hengel medewerker. Deze periodiek werd, totdat Stratingh Tresling in juni 1881 de opheffing aankondigt, uitgegeven door Geradts in Hilversum.

In een in memoriam wordt Tresling in 1898 (23) beschreven als "altijd opgewekt in de dagelijkse omgang, een voorbeeldig huisvader, een kundig medicus en een edel mensch". Zijn persoon is een nadere studie waard.

Van Hengel's werk: precisie en sociale bewogenheid

Waar wijkt het boek af van de schets van de inspecteurs? Het blijkt dat in het natuurkundige gedeelte al het nodige is weggelaten wat als dou-

blure op Friesland en Zeeland kon worden beschouwd. Dit is in zeer sterke mate bij flora en fauna het geval. (24 blz. 21 en 28) Door de bewerker is het typische voor het Gooi behouden.

In de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland' is Van Hengel, de man van de praktijk, aan het woord. Van Hengel heeft oog voor het dagelijkse leven. Daarom is zijn boek voor iedereen zo blijvend interessant. Bovendien weet hij goed en levendig te beschrijven, met een duidelijke emotionele betrokkenheid tot zijn onderwerp. Hij heeft een zeer grote aandacht voor de beroepen, en de maatschappelijke entourage waarin hij als medicus zijn werk verricht. Overtuigd van het nut van de preventie had hij veel belangstelling voor het verkeer en voor de haarden van besmetting, zoals hij die aantrof in de slaapsteden. Maar het meest typische is zijn continue aandacht voor het kind. Daar is hij het meest bewogen als hij ziet onder welke omstandigheden van onverschilligheid en domheid kinderen moesten opgroeien.

'Kurort' Hilversum

Op verzoek van de redactie is er nog een 5e deel toegevoegd, namelijk een klimatologische plaatsbeschrijving. In 1874 werd door een groep leden van de Geneeskundige Raad van Noord-Holland, namelijk Dr. Penn, Dr. Teixeira de Mattos en Dr. Van Hengel het herstellingsoord Trompenberg opgericht. Men zocht in de plaatsbeschrijving bevestigd te zien dat het klimaat in 't Gooi gunstig was voor het oprichten van een Kurort. Hiermede voegde men een actueel en controversieel hoofdstuk toe aan de Geneeskundige Plaatsbeschrijving. Het siert Van Hengel dat hij dit onderwerp, ondanks zijn belangen op integere wijze behandelt. De omgeving is gezond, dat wel, maar hij onthoudt zich hier althans van verdere definitieve conclusies.

Het herstellingsoord 'De Trompenberg' heeft een reeks van reacties en contrareacties ontketend. (25, 26, 27, 28, 29)

Lovende kritieken ...

Over de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving' verscheen een aantal lovende recensies. In 'Hygieia' (31) een niet gesigneerd stuk, waarbij het hoofdstuk over de typhus uit de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving' als smaakmaker is afgedrukt. Een zeer uitgebreide recensie verscheen van de redacteur van de 'bijdragen' Dr. Ali Cohen. (3) 'De Gooi- en Eemlander' drukte hier een korte versie van af. Vooral de hoofdstukken over de Hilversumse fabrieksarbeider, en over de armoede worden ter lezing

aanbevolen. "U dient ook kennis te maken met wat Dr. Stratingh Tresling noemt de '20 fotografietjes' waarin het kind van de Hilversumsche handwerksman en dat uit de gegoede burgerstand vanaf de geboorte tot aan het einde van het eerste levensjaar naast elkaar worden beschouwd. De medische literatuur kent niet veel van zulke plastische voorstellingen. Het is of U zich persoonlijk bevindt in en om de verblijven van Smeerige Naatje of In De Vreugde van Trui Smorenborg, of in de Schrobbebank van de Wed. Cornwallis", aldus Ali Cohen.

S. Coronel begint zijn artikel over 'Trompenberg' in 'De Gids' (25) met een lovende bespreking van de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving': "Het bevat zo veel bijzonderheden op zulk een origineele wijze door den scherpzinnigen en menschkundigen waarnemer opgetekend en door een ervaren criticus bewerkt, dat zelfs zij ze met graagte zullen lezen, die anders huiveren van de lectuur van officiële stukken ... het wordt hier echter met zo veel poëzie en echte humor voorgedragen, dat zelfs de 'droge cijfers' welwillendheid afdwingen".

...en een enkele dissonant

Een dissonant in de lovende kritieken was zijn plaats- en vakgenoot Dr. Mol. Deze had niet veel op met de gezondheidsleer. Hij zette een onderzoek op waaruit de helderheid van het Amsterdamse grachtenwater moest worden aangetoond. (32) Hij gaf een brochure uit, getiteld: "het goed recht van de beerput met bewijzen verdedigd". Hij vond dat het 'Geneeskundig Staatstoezicht' de zelfgemaakte wetten maar eens moest toetsen op hun bruikbaarheid. (28) Jansma zegt in zijn voordracht in 1951 voor de Maatschappij van Geneeskunde van Mol, dat hij zich in 1861 in Hilversum als arts vestigde, en dat toen de plaatselijke afdeling van de Maatschappij op-hield te functioneren. (34) In zijn kritisch boekje over de Trompenberg (28) zegt Mol van Van Hengel zonder hem met name te noemen:

De pligt van den geneeskundigen schrijver van officiële rapporten of topogra-phiën is het te zorgen, dat zijn schrijven, hetwelk als klassiek werk moet dienen, niets dan zuivere gegevens en feiten bevatte en vrij zij en blijve van groeperingen van cijfers en aanvulling met triviale anecdoten, die zulk werk meer den naam van tendenzroman waardig maken en de wetenschappelijke waarde eraan ontnemen, hoe wetenschappelijk ook de vorm moge zijn!

De kritiek van Mol heeft geen stand kunnen houden. Waar hij trivialiteit ziet, zien wij de scherp blik van Van Hengel voor het na 100 jaar nog belangwekkende detail, dat hij op kunstzinnige wijze voor het nageslacht heeft bewaard.

Dr. Van Hengel: een waardige herdenking waard

Ik moge met een verzuchting besluiten. Hilversum heeft in Van Hengel een persoon te gedenken, die van onschatbare waarde voor deze plaats is geweest en nog steeds is. De belangstelling voor de tentoonstelling en ook nu weer bij de heruitgave van zijn boek is groot. Behalve een straatnaam in verband met het Witte Kruis herinnert in Hilversum niets meer aan hem. Zijn werken zijn natuurlijk zijn belangrijkste monument. Maar hij heeft recht om ook visueel in onze herinnering te blijven. Ik herinner U eraan hoe zijn enig overgebleven dochter op 8 februari 1927 aan de burgemeester schrijft: "Of de mogelijkheid bestaat dat zij aan het gemeentebestuur van Hilversum f 100,- vermaakt met opdracht om daarvoor indien noodig te doen plaats en of het Gemeente Bestuur bereid zou zijn een dergelijk legaat te aanvaarden. Mocht U meenen dat wel hetzelfde doel, maar in een andere vorm te bereiken was, dan houd ik mij voor Uw mededelingen gaarne aanbevolen." (35)

Op 12 februari adviseert Dudok, directeur van gemeentewerken B&W. Hij berekent de rechten op f 137,50, en schrijft: "Ik heb de eer U te adviseren het bovenstaande ter kennis van adressant te brengen, tenzij Uw College mocht meenen, dat de Gemeente zelve het onderhoud voor haar rekening moet nemen, gezien de bijzondere plaats die Dr. Van Hengel in het vroegere dorpsleven van Hilversum heeft ingenomen." (35) Op 22 april besluit de raad een bedrag van f 150,- te aanvaarden tot het voortdurend onderhouden van het graf. (35)

Het is nu genoegzaam bekend dat het grafmonument is verdwenen. Er kan moeilijk in worden berust, het daarbij te laten, ook al is de familie uitgestorven. Het is duidelijk dat ook op andere wijze dan door het aanbrennen van een nieuwe zerk voldaan wordt, niet alleen aan de wens van de dochter, die het legaat schonk, maar van allen die nu in de loop van de jaren onder de indruk zijn geraakt wat Van Hengel voor Hilversum heeft betekend.

Er is ook aan te denken de figuur van het arbeiderskind 'Keesje' vorm te geven. Als er een hoofdaccent ligt in het leven en streven van Hengel, dan is dat het Hilversumse arbeiderskind geweest. Misschien brengt de herinrichting van de Kerkbrink nog op ideeën. Het is te hopen dat er uiterlijk in 1992, wanneer wij de honderdste sterfdag van Van Hengel kunnen gedenken, iets redelijks is gerealiseerd. Laat de fout van 1888 niet worden herhaald toen zijn 50-jarig doktersjubileum door de gemeente werd vergeten, hetgeen aanleiding werd voor een genante discussie achteraf in de gemeenteraad.

Vanmorgen hebben de heer Meyer, Margriet Pott, mijn vrouw en ik het kerkhof bezocht en naar aanleiding van het opnieuw verschijnen van de Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland, bloemen gelegd op het graf van Van Hengel. Met een plattegrond in de hand hebben wij het graf: rij 11, kavel 5, gevonden.

Eveneens hebben wij bloemen gelegd op het graf van de bewerker van het boek: Dr. Strating Tresling. Hij was ook degene die de grafrede uitsprak bij de begrafenis van Van Hengel. Zijn graf is het enige rechtopstaande monument, dat op de begraafplaats is overgebleven. Wij hebben dit bewijs van hulde aan beide belangwekkende en verdienstelijke Hilversummers gedaan namens de Historische Kring 'Albertus Perk', en namens u allen ...

Op initiatief van de auteur van dit artikel werden op de ochtend van 25 november j.l. bloemen gelegd op de graven van de auteurs van het boek, op het kerkhof aan de Oude Torenstraat. Hier legt Margriet Pott bloemen op het graf van Dr. S. Stratingh Tresling onder het toezien van haar vader (niet op de foto) en moeder en de heer Meyer, die namens het bestuur van AP aanwezig was.

- (1) Gulden Boek van de Gemeente Hilversum.
- (2) Het Leven van Doctor Van Hengel, Joop Reinboud, Hilversum 1985.
- (3) Boekbespreking. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, Tweede reeks, elfde jaargang, eerste afdeling. Dr. L. Ali Cohen.
- (4) Schetsen uit het Hilversumsche Volksleven door J.F. Arundinis Piscatorii, 1985 Hilversumse Historische Kring Albertus Perk'.
- (5) De Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland, door Dr. J.F. van Hengel. 's-Gravenhage 1875 blz. 229/230.
- (6) idem, blz. 136 t/m 141.
- (7) De Arbeidende Klasse in Nederland in de 19e eeuw. Prof. Dr. I.J. Brugmans, 3e druk Utrecht 1958.
- (8) Schat der Gezondheid, 1859, 2e jaargang blz. 51 t/m 59 (over het misbruik van begrafenisbus-sen).
- (9) Bijdrage tot de Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Nederland. Eerste Stuk. Zeeland 1870. Eerste gedeelte. Natuurkundige Beschrijving. Dr. J.P. Berdenis van Berlekorn; Dr. A.A. Fokker; Dr. J.C. de Man.
- (10) S.Sr. Coronel. De gezondheidsleer, toegepast op de fabrieksnijverheid. Een handboek voor Industrieelen, Genees- en Staatshuishoudkundigen. Haarlem 1861.
- (11) S.Sr. Coronel. Middelburg, voorheen en thans.
- (12) S.Sr. Coronel. De arbeid van kinderen, tegenover de wetgeving in Nederland. De Economist, 1873.
- (13) S.Sr. Coronel. De bevolking van Hilversum in verband tot hare industrie, een statistische studie. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde 1862 p. 651-664.
- (14) S.Sr. Coronel. De Ligchamelijke ontwikkeling in verband tot den maatschappelijken toestand en den arbeid der kinderen. In: Schat der Gezondheid 1862. 5e jrg.
- (15) Dr. J.F. van Hengel. Schat der Gezondheid, resp. 1859, 1860, 1861, 1862.
- (16) Idem 1861.
- (17) Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Friesland. Eerste Gedeelte. De natuurkundige plaatsbeschrijving door J.J. Bruinsma, lid van de geneeskundige Raad van Friesland en Groningen. 1872.
- (18) Natuurkundige Plaatsbeschrijving van de Provincie Overijssel 1875. Dr. D. Lubach, Inspecteur Geneeskundig Staattoezigt van Overijssel en Drenthe.
- (19) Natuurkundige Plaatsbeschrijving van de Provincie Limburg. Dr. J.J. Willems, in leven Adj. Inspecteur voor het Geneeskundig Staattoezigt van Noord-Brabant en Limburg 1881.
- (20) Brief Dr. J.F. van Hengel. Streekarchief Hilversum.
- (21) Dr. L. Ali Cohen, Inspecteur van het Geneeskundig Staattoezigt in Groningen en Friesland, schreef twee handboeken over de gezondheidsleer.
 - a) Algemene Gezondheid en Fabrieksnijverheid. 1860.
 - b) Handboek der Openbare Gezondheidsregeling. 1873.
- (22) De Maatschappij van Nijverheid schreef in 1868 een prijsvraag uit over het bouwen van arbeiderswoningen. De bijdrage 'Het bouwen van arbeiderswoningen' van Dr. S. Stratingh Tresling, arts te Havelte, werd bekroond.
- (23) Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde 1898.
- (24) Geneeskundige Plaatsbeschrijving Gooiland. Flora blz. 21/22; fauna blz. 28.
- (25) Dr. S.Sr. Coronel. Het Gooi als Herstellingsoord. De Gids 1876.
- (26) Dr. J. Penn. Hilversum en de Trompenberg. 'De Gezondheid' 1877.
- (27) Een Dr. H.M. Duparc publiceerde in 1876 een boek met zeer kritische opmerkingen over Trompenberg.
- (28) Hilversum en de Trompenberg, als herstellingsoord. J.G.J.J. Mol. Utrecht 1876.
- (29) Het Herstellingsoord 'De Trompenberg' te Hilversum. In: Eigen Haard no. 13, 1876, door Dr. J.F. van Hengel.
- (30) Het Herstellingsoord 'De Trompenberg' te Hilversum, na een vierjarig bestaan. 'De Gezondheid' 3e deel 1880/1881, pg. 89/96.
- (31) Hygieia no. 27, 3 sept. 1875. 'Een belangrijk boek over het Gooiland'. Ongesignd.
- (32) Ingezonden stuk in Amsterdamsche Courant van Dr. Mol, waarvan de Gooi- en Eemlander gewag maakt.
- (33) Dr. J.G.J.J. Mol: 'Het goed recht van de beerput met bewijzen verdedigd'. Zie: Gooi- en Eemlander febr. 1879.
- (34) Enige grepen uit de geschiedenis van de afdeling 'Gooi- en Eemland' van de Kon. Ned. Mij. tot bevordering der geneeskunde. Causerie Dr. J.R. Jansma, 25 mei 1951.
- (35) Gemeente-archief Hilversum.
- (36) C.J. Niewenhuys. proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving der stad Amsterdam.